

Neobjavljen Cankarjev tekst

Ko je Narodna in univerzitetna knjižnica v okviru izmeničnih razstav pred leti priredila v Památníku národního písemnictví na Strahově Cankarjevo razstavo, so nam tam pokazali Cankarjev rokopis, ki ga s tovarišem dr. Brankom Berčičem nisva poznala. Ker pa nisva bila povsem gotova, sva prosila za kopijo, ki mi jo je z opravičilom zaradi zamude poslal vodja literarnega arhiva dr. Jaromir Loužil. Kako je prišel rokopis v Prago, ni bilo mogoče ugotoviti. (Morda je bil namenjen za Domačega prijatelja, ki je tam izhajal od 1904—1915.) Památník ga je — kot sklepam iz pisma — dobil z zapuščino Antonina Veselýja, ki je tudi prevajalec Cankarjeve črtice Poet — Mimo življenja, prav tako v rokopisu. Cankarjev rokopis, ki je podpisan in o njegovi avtentičnosti ne more biti dvoma, šteje 13 listov (21 cm × 7 cm). V desnem zgornjem robu je zelo zbledela nečitljiva beseda (Ležiha?), ki ni iz Cankarjevega peresa. Pred poglavjem, ki se začinja »In šola...« je debelejša črta, verjetno z modrim ali rdečim slabo ošiljenim svinčnikom. (Cenzura, ki je preprečila tisk?)

Jaro Dolar

Ivan
Cankar

Realka

Zadnjič se je bridko pritožil bivši učenec ljubljanske realke, kolikšne nadloge in težave da mu je delala nemščina in koliko da mu je pouk v tujem jeziku škodoval še v poznejši dobi. Vse preveč narahlo se je bil dotaknil strune, ali pa se morda sam¹ ni zavedel² vseh različnih in mnogoštevilnih akordov te žalostne pesmi.

Poslali so me v ljubljansko realko iz vrhniške šole. Ta šola je bila takrat urejena še po starem, tako namreč, da so nas že koj³ v⁴ prvem⁵ razredu mučili z nemščino, v tretjem in četrtem pa kar po šest in več ur na

teden. Kdor je hotel in mogel, je plačal povrhu še posebno uro za nemško pogovarjanje. Moj nadučitelj še živi (Bog mu dodeli visoko starost!) ter lahko izpričuje, da nisem bil najslabši med učenci, temveč da so me smatrali za najboljšega. Nazadnje se mi je zdelo, da imam nemško gramatiko v mezinu in tudi besednega premoženja precejšno kopico. Če sem bral nemško knjigo, sem jo za silo razumel, dasi mi je bilo vse nekam nemirno in zastrto, kakor da bi gledal skozi pajčolan. Vse to pa sem omenil zategadelj, ker bi mi drugače lahko očital kak novodoben ljubljanski pedagog, da je zakrivila vse poznejše ujme in skrbi samoslovenska šola s preskromnim poučevanjem nemščine.

Prišel sem v realko.⁶ S poukom so začeli v prostrani dvorani za telovadbo, začeli na ta način, da so nam razložili šolski red. V nemškem jeziku. Stali smo tam v dolgi vrsti, nebolgljenci iz vseh krajev lepe kranjske dežele, stali smo tam, gledali resnobni obraz ravnatelja ter nismo razumeli ničesar. Dušila me je dvorana, kolikor je bila prostrana in visoka, begali so me svečanostni obrazi, ki so se mi zdeli sovražni, na prsa me je tiščal vzduh, težak in tuj. Le toliko sem slišal in bral iz besed, z obrazov, iz samega vzduha, da je na svetu veliko stvari zabranjenih ter da so kazni mnogoštevilne in hude.

Tako mi je bila šola odtujena, bila mi je daljna in neprijazna že prvi dan. In ostala mi je tuja vse do konca. Pedagog nisem; toda po mojih mislih bi bila šoli poglavitna dolžnost, da vabi otroka, ne pa da ga odbija. V šoli bi moral biti otrok doma, med prijatelji in brati; jaz sem bil v tujem kraju med tujci; beseda se je zatikala, pogled se je umikal. Takrat sem občutil naravnost in globoko, da veže govorica človeka s človekom trdnješe in zvestejše od vseh drugih vezi na svetu.

Najhujše pa je bilo, da me je šola že od začetka ranila tam, kjer je otrok najbolj občutljiv; ranila mi je ponos. Obšel me je srd in sram, kadar sem slišal, kako je glajše od mene odgovoril sošolec, o katerem sem dobro vedel, da ni bistrejši. V srce mi je rezalo, da se godi krivica, ki si je nisem mogel prav razložiti. Ob koncu tistega žalostnega prvega leta so mi dali sprichevalo, v katerem so se vrstili večjidel sami »zadostni« redi;⁷ le v slovenščini so mi zapisali »odliko«.

V domači šoli sem imel veliko veselje do prirode, do zgodovine in do zemljepisja. To veselje je mahoma ugasnilo. Tujec mi je pripovedoval o ljubih stvareh, pripovedoval mi v napolznanem, mračnem jeziku, postavil je visok plot medse in mene. Priroda je govorila z menoj samo še po nemško, je umrla; zgodovina se je izlila nekam v meglo ter se razblinila, v daljni daljavi so stali edini in sami cesarji ter so grdo gledali; zemlja je bila samo še⁸ prostrana/karta, rdeče in rumeno popleskana, Ljubljana je bila Laibach in treba je bilo vedeti, da ima ta Laibach toliko in toliko prebivalcev. Učil sem se na izust stran za stranjo, brez ljubezni in brez zanimanja, časih celo s studom.

Ob prvih počitnicah pa vse drugo leto je bila moja edina skrb, da premagam nemščino. Bral sem brez nehanja, bral naglas, bral vse po vrsti, karkoli sem dosegel, samo da je bilo nemško. Mučil sem se, da bi mislil po

nemško, želel sem si da bi po nemško sanjal. In zares so mi dali ob koncu drugega leta spričevalo »z odliko«.

Tista »odlika« pa je bila za drago ceno kupljena.

Brezprimerni trud, ki je bil potreben, da se mi je razstrl motni pajčolan pred nemškim jezikom, da se je iz jecanja⁹ izvila govorica, ta trud celega leta je bil poneumnem zafrečkan, življenju, pameti in srcu izsiljen. V sedmih letih slovenske šole bi se bil lahkotno in ponevedoma priučil nemščini. Boljši nemščini; kajti vsled nasilnega vtepanja mi je ostal trdi, okorni šolski naglas vse dotlej, ko ga je nekoliko izgladilo prijetno dunajsko narečje.

Ob tistem trudu in boju¹⁰ je¹¹ vzkliklo ter se razrastlo¹² v meni brezmejno, žolčno sovraštvo do nemščine in do vsega,¹³ kar je nemško; sovraštvo, ki se ga nikoli nisem mogel prav otresti. Zoperni so mi bili takomenovani nemški klasiki; morali smo natanko vedeti, kdaj in kje so se¹⁴ porodili ti priskutni tujci, kaj da so počeli in kaj pisali; kdor ni vedel teh reči, je plačal šolnino. Šele v poznejših časih sem se mukoma premagal in osvobodil vsaj toliko, da sem spoznal veličino Goetheja.

Kljub boju in kljub temu, da sem nazadnje pogledal nemščini naravnost v lice, je ostal plot med njó in menoj, ni se omajal. Učenost, katere me je učila, je bila tuja učenost, zato ker jo je učila ona. Priroda je bila nemška priroda, torej tuja; zgodovina je bila nemška zgodovina, torej tuja. Uhó je razumelo, pamet je zapisala; toda srce ni občutilo, lica se niso ogrela. Vsa ta učenost se ni prav nič dotikala življenja, nič mene samega, nič stvari, ki bi jih lahko prijel z roko, objel z dušo. Bil je papir, popisan in posvalkan, ves nagnusen, ki ga je človek ob koncu leta zalučil starinarju za par grošev ter si nato še oplaknil roke.

Ob tej nemški papirni učenosti, ob tej mrzli, sovražni tujki sem si ustvaril svojo učenost; po svojem, brez kašipota, brez sistema in metode. Bila je, kakršna je pač bila,¹⁵ toda biti je morala; zakaj duša je bila žejna in lačna. Takisto, mislim, da so počeli tudi moji tovariši; jaz sem pisal verze, kdo drugi je tarokiral, tretji je ljubil prezgodaj. Vsem pa je bila šola nagnusen kraj, bila ječa, v kateri je vzdihoval človek samo zategadelj, ker je bil preslaboten in prestrašopeten, da bi pobegnil. Tolikšen je bil odpor zoper šolo, da smo še na polici skrbljivo¹⁶ ločili šolske knjige od tistih, ki so bile »zares naše«.

Do grla se mi je bila zagabila šola. Najprej je bilo sovraštvo, nato je bil gnus, nazadnje je bilo samo še golo zaničevanje. Vsa »ropotija« se mi je zdela grda komedija. Hodili smo nekako po visokih bergljah, vsi, učitelji, učenci, služabniki, knjige zemljepisne¹⁷ karte, besede in celó tisti topi modeli od mavca. Hodili smo po visokih bergljah, držali smo se resno, pa smo vedeli natanko, da je vse skupaj komedija. Ob lepih dneh sem se uprl tej grozotni komediji, sem ji pobegnil; napotil sem se v svojo pravo šolo, ki mi je dala resnične in globoke učenosti; na Golovec in na Rožnik. Tam je bila priroda, je bila zgodovina in sem bil jaz; nič več ni bilo treba med nami srepooke nemščine. Zmotilo me je časih le, da sem tistim svojim tovarišem, ki so hodili v šolo tudi ob lepih dneh, pisal naloge; po dvajset krajcarjev eno.

Škoda, ki jo je napravilo to razmerje do šole, se je v vsi svoji obsežnosti razodela šele pozneje in občutim jo še zdaj. O prirodi nam je govoril pro-

fesor Wilhelm Voss, blaga duša, velik spoštovalec in poznavalec prirode, dober drug in prijatelj rajnemu Rutarju, s katerim sta raziskavala kranjsko in goriško floro. Bil je najbrž idealen učitelj in prepričan sem, da je pripovedoval nadvse zanimivo. Prepričan sem, kajti zatrdno tega ne morem reči. Govoril namreč ni le nemški, temveč celó v nekakšnem narečju, menda saškem, tako da sem razumel komaj vsako drugo besedo. Pa da sem razumel vse do kraja, tista šolska priroda mi je bila tuja in mi je tuja še zdaj. Če hodim po gozdu, po polju, po vrtu, ne¹⁸ vem imena ne drevesu, ne cvetici. Godí se mi, kakor da bi hodil med samimi ljubimi znanci, pa jim ne poznam imena, ne morem po domače govoriti z njimi. Kadar je treba, da jih imenujem, se moram zateči med kmete, ali pa k Pleteršniku.

Nič drugače ni s stvarmi, ki se dotikajo fizike in kemije, geometrije in matematike. Zola je opisal rudnike in fabrike, vse do najmanjših podrobnosti; jaz bi tega ne mogel, v slovenščini prav gotovo ne, še posameznih delov¹⁹ enega samega stroja bi ne vedel imenovati; in niti v nemščini ne, kajti kmalu in brez obžalovanja sem se bil iznebil obsovrženega nemškega »znanja«.

Za profesorja matematike nam je bil dolgo časa gospod Kreminger. Če je pedagog tisti, ki je oče in prijatelj svojim učencem in ki gleda, kako bi jim vzbudil ter ohranil ljubezen do nauka, tedaj je bil Kreminger pedagog. On edini je spoznal, ali pa je vsaj slutil plot, ki je bil med nami. Ko je razlagal, nas je časih nemirno²⁰ pogledal, nato pa je trudoma poskušal, da bi izpregovoril par slovenskih besed. In nazadnje je storil ironijo, da hujše ni mogel; poklical me je: »Erklären Sie das in slovenischer Sprache!« Jecal sem, da nisem vedel kaj; znal sem slovenščine toliko, kolikor on sam. Zakaj njegova učenost mi je bila tuja, je bila nemška, je bila »onkraj plota«.

Z grozo pomislim, kako da bi šele bilo, če bi bil imel zares slabe učitelje. Kajti če se ozrem nazaj z zrelejšimi očmi, vidim resnico, da so bili učitelji izvrstni vsi do zadnjega. Niti enega ni bilo med njimi, da bi se nanj, na človeka, ne spominjal z veseljem in hvaležnostjo. Toda beseda ni²² segla do besede, zato ni mogla duša do duše, srce do srca. Koliko resnobe, moči in dela je šlo v izgubo! In koliko ljubezni! —

Obračun:

Študentu, ki ni bil ne preveč neumen, ne preveč len in ne preveč hudoben, je poučevanje v tujem jeziku zagrenilo šolo, mu jo odtujilo in zagrusilo.

Zato mu šola ni mogla dati nobenega koristnega znanja; ko je v potu svojega obraza napravil takoimenovano maturo, je znal in vedel toliko, kolikor se je bil naučil sam, naskrivaj, poleg šole in zoper šolo. Za dolgo časa mu je šola ubila vsako zanimanje za znanost; bila mu je tuja, kajti dišala je po šoli.

Zastrupila mu je spoštovanje do nemške kulture; zakaj ta kultura sloni na nemščini, nemščina pa mu je v spominu edinole kot inkvizicijski instrument.

Šola mu je naravnost poneverila velik besedni zaklad, ki mu ga je bila dolžna; ta izguba mu dela napota in težave do konca dni.

Tuja šola ga je zapeljala, da je svoji žejni in lačni duši iskal hrane drugod, kjerkoli in kakoršnekoli; nedolžen je, če ni našel čiste hrane: šola je hudodelec, on ne.

Zaradi šole je zapravlil vrsto mladih let, izliti je moral v pesek njih žalostni sok; namesto da bi se lahkotno in veselega lica boril z novimi spoznanji, z življenjem in s seboj, so ga prisilili, da se je sproti in venomer klestil s papirno nemščino.

In šola mu je prezgodaj vsilila grenki občutek, da je krivica na svetu; kdor je že v zibki momljal prve svoje besede v nemškem jeziku, je v šoli govoril gladko, čeprav ni vedel, kaj je govoril; njemu ni bilo treba,²³ da bi šolo sovražil; in tudi vse drugo mu je bilo prihranjeno in odpuščeno.

Navsezadnje: prezgodaj je segla v srce strašna zavest: »Manj si vreden, v kotu stojiš!« Vse prezgodaj se je iz te zavesti izvil bolesten odpor, teman in nemiren, še nerazločen; kasneje se je iz njega izluščilo sovraštvo, toliko globlje in krivičnejše, kolikor večje je bilo trpljenje mladih dni. —

To je poglavje o realki.

Enemu se je tako zgodilo, drugemu malo drugače, vsem pa najbrž precej podobno. Vsako leto hodi na stotine otrok to križevo pot. —

Opombe

Besedilo je objavljeno natančno tako, kakor ga je Cankar pripravil za tisk. Prečrtana in popravljena mesta so naslednja:

- ¹ Pozneje vstavljeno.
- ² Prečrtani a je nadomeščen z e; zavedel: zavedal.
- ³ Prečrtano: od; koj od v: koj v.
- ⁴ Vstavljen: v.
- ⁵ Prečrtano: ga; prvotno: od prvega.
- ⁶ Prečrtan stavek: Pouk so pričeli.
- ⁷ Prečrtan zadnji narekovaj.
- ⁸ Prečrtano: ena; še ena prostrana: še prostrana.
- ⁹ Prečrtano: se; jecanja se izvila: jecanja izvila.
- ¹⁰ Prečrtano: se; boju se je: boju je.
- ¹¹ Prečrtano: porodilo; je porodilo: je vzknilo.
- ¹² Vstavljeno: ter se razrastlo.
- ¹³ Vstavljeno: kar je nemško.
- ¹⁴ Prečrtano: porodili.
- ¹⁵ Prečrtan t; bila, t toda: bila, toda.
- ¹⁶ Prečrtano: iz; skrbljivo iz ločili: skrbljivo ločili.
- ¹⁷ Vstavljeno: zemljepisne; knjige, karte: knjige zemljepisne karte.
- ¹⁸ Prečrtano: poznam; ne poznam imena: ne vem imena.
- ¹⁹ Prečrtano: stro; delov stro: delov enega samega.
- ²⁰ Prečrtano: poskuša; nemirno poskuša: nemirno pogledal.
- ²¹ Prečrtano: zählen; Erzählen: Erklären.
- ²² Prečrtano: šla; ni šla: ni segla.
- ²³ Prečrtano: sovr; potreba sovr: potreba, da bi

Moj nadučitelj: ... Vinko Levstik (1844—1925) se je rodil v Sodražici, po maturi 1862 je bil učitelj na Dobrovi pri Ljubljani, nato v Dobrem polju in v Trebnjem na Dolenjskem. Leta 1875 je prišel na Vrhniko kot nadučitelj in organist. Po 41-letnem službovanju je bil leta 1903 upokojen.

(Podatek imam od tovariša Franceta Dobrovoljca, ki je spis datiral v leta pred prvo svetovno vojno. Za njegovo prijaznost se mu tudi tu najlepše zahvaljujem.)

Tuja učenost... Črtica pod tem naslovom je izšla leta 1910 v Ljubljanskem Zvonu. Ker je tu pojem zelo konkretno opredeljen, je morda tu prvič uporabljen.

Rutar... Simon Rutar... umrl 3. maja 1903. Torej terminus ante quem non.

Zola... Zolajev *Germinal* je izšel v nemščini v Reklamki (št. 4928/32) leta 1907. Verjetno je bila ta izdaja Cankarju na razpolago.

Manj si vreden... Izraz, ki spominja na Adlerjev »Minderwertigkeitsgefühl«. Adlerjevo delo: *Studie über die Minderwertigkeit von Organen und ihre psychologische Kompensation* je izšlo leta 1907 na Dunaju.

Zimskega večera

Gregor
Strniša

I

Nič več ne sneži,
Zunaj dan temní.
Čim bolj je dan teman,
tem manj si v noči sam.

Čez zmeraj manjšo sobo
gledaš blede okno.
Kar vidiš skozi šipe,
niso nič več hiše:

je most, je stolp, je grad,
je luna v njem doma.
Z lin strmi skoz noč.
Skož noč zapoje rog.